

УДК [340.12:342.565.5:347.962.6]:14(38)(09)

ПОГЛЯДИ ПЛАТОНА ТА АРИСТОТЕЛЯ НА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ СУДДІВ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Еллі Радченко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79008
e-mail: bamb rally@gmail.com
ORCID ID: 0009-0005-8088-3513*

Проаналізовано погляди Платона та Арістотеля на незалежність суддів. Аналіз поглядів Платона та Арістотеля дає змогу побачити, що ще в античності були закладені основи розуміння ролі судової влади як ключового елементу державного устрою. Обидва мислителі розглядали справедливість як головну мету держави, а об'єктивне правосуддя – як необхідну умову її досягнення.

Зазначено, що Платон запропонував ідеалізовану, проте доволі чітко розроблену модель судочинства, яка включала багаторівневу систему судів, відбір суддів із числа найгідніших громадян, механізми контролю та навіть персональну відповідальність суддів за ухвалені рішення. Він наголошував, що належно організований суд є запорукою існування самої держави, а судді, подібно до правителів, повинні мати високі моральні якості та керуватися знанням істинного добра.

Акцентовано, що Арістотель пропонував більш практичний і системний підхід. Він розглядав судову владу як одну з трьох основних складових держави поряд із законодавчою та виконавчою, підкреслюючи необхідність їхньої гармонійної взаємодії. Для нього суддя мав стати «живим уособленням закону», діяти неупереджено та професійно, уникаючи і впливу політичної влади, і залежності від мінливих настроїв народу.

Показано, що Платон і Арістотель, хоч і по-різному підходили до організації судової системи, але обидва закладали ідеї, які стали підвалинами сучасного принципу незалежності суддів. Їхні концепції продемонстрували усвідомлення того, що справедливе судочинство можливе лише за умови високих вимог до добросовісності суддів, автономності судової влади та верховенства закону над будь-якими приватними інтересами.

Погляди Платона та Арістотеля на державу й судовий устрій становлять перший системний підхід до проблеми незалежності суддів у західній філософській традиції. Об'єктивність суддів та їх незалежність від стороннього впливу була, на думку обох філософів, необхідною умовою для досягнення справедливості, головною цінністю якої було забезпечення щастя громадян; лише об'єктивні й неупереджені судді могли гарантувати правомірне й добросовісне здійснення правосуддя. Роздуми цих авторитетних античних мислителів про природу справедливості, взаємозв'язок між формою державного устрою й судовою системою стали фундаментом для подальшого розвитку європейської правової традиції та формування сучасних уявлень про верховенство закону, концепцій незалежного суду, багаторівневої судової системи та механізмів контролю за діяльністю суддів. Ці міркування Платона й Арістотеля стали інтелектуальною основою для подальшого розвитку доктрини судової незалежності, яка згодом трансформувалася в один із ключових конституційних принципів демократичних держав. Їхні ідеї про незалежність суддів, апеляційність рішень і пріоритет закону залишаються актуальними й сьогодні, адже формують основи сучасних правових систем. У сучасних реаліях ці напрацювання набувають нового значення, адже проблема незалежності суддів знову перебуває у центрі політичних і правових дискусій у світі, що підтверджує універсальність античної спадщини.

Ключові слова: судоустрій, судова система, правосуддя, незалежність суддів, ідеальна держава, справедливість, верховенство закону, розподіл влади, судова влада.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2025.81.083>

У сучасних умовах судова влада посідає важливе місце в системі поділу державної влади, виступаючи невід'ємним елементом механізму стримувань та противаг. Її незалежність покликана забезпечити рівновагу між законодавчою та виконавчою гілками, не допускаючи концентрації влади в одних руках. Саме через здійснення правосуддя суди здатні обмежувати свавільні дії уряду чи парламенту, гарантувати дотримання конституційних принципів і захист прав людини. У цьому полягає фундаментальна роль судової влади: вона не лише тлумачить і застосовує право, а й виконує функцію контролю, що утримує державний механізм у межах законності та правопорядку. Незалежність суддів у цьому контексті постає не лише правовим принципом, а й політико-філософською категорією, яка визначає баланс політичних сил у державі та рівень довіри громадян до інститутів державної влади.

Питання незалежності суддів є ключовим для забезпечення справедливого судочинства та належного функціонування держави. Від найдавніших часів людство прагнуло досягти об'єктивності в судочинстві, розглядаючи справедливий суд як основу досягнення суспільного порядку. У відсутності розвинених правових систем і формалізованих процедур головна надія покладалася на моральні якості та внутрішню чесність того, хто здійснював судову функцію. Уособленням правосуддя ставав мудрий старійшина, жрець чи обраний арбітр, від якого вимагали не лише знання звичаїв, а й особистої доброчесності. Саме віра у моральний авторитет судді була первинним механізмом забезпечення справедливості. Водночас саме ця опора на особисту доброчесність виявила свою обмеженість, адже відсутність інституційних гарантій робила суддів вразливими до впливу сильніших членів громади чи політичних еліт.

Сучасні правові системи виходять із того, що під час здійснення правосуддя судді керуються виключно законом і внутрішнім переконанням, вільним від будь-якого впливу з боку інших гілок влади, політичних сил, посадових осіб чи громадської думки. Саме цей принцип – принцип незалежності – гарантує неупереджене та справедливе вирішення спорів, захист прав і свобод людини та утвердження верховенства права.

У сучасному вимірі принцип незалежності суддів виявляється у двох взаємопов'язаних аспектах. По-перше, це інституційна незалежність, яка означає відокремлення судової влади від законодавчої та виконавчої й утвердження її як самостійної гілки в механізмі держави. По-друге, це персональна незалежність суддів, що забезпечується особливим порядком їх призначення і звільнення, а також належними гарантіями матеріального та соціального характеру, які мінімізують можливість зовнішнього впливу. Отож до традиційної вимоги високих моральних якостей носія судової функції в сучасних умовах додається комплекс державних заходів, покликаних інституційно та практично закріпити незалежність правосуддя.

Сучасне розуміння незалежності суддів є синтезом античного акценту на моральній стійкості судді та модерних механізмів державного гарантування його автономності. В науковій літературі часто заведено вважати, що принцип незалежності суддів бере свій початок від концепції поділу влади, сформульованої Шарлем Монтеск'є у XVIII ст. Проте таке твердження є дещо спрощеним. Насправді ідеї про необхідність відокремлення судової влади, її автономності та об'єктивності

закладено ще в античній політичній та філософській думці, де роль суду та суддів розглядалася як невід'ємний елемент правильно організованої держави.

Антична політична думка вирізняється винятковою глибиною та актуальністю. Вона не лише формувала уявлення про суспільний устрій у давнину, а й стала теоретичним підґрунтям для наступних поколінь мислителів. Антична Греція стала своєрідною лабораторією для розробки концепцій державного устрою та судочинства. Варто зауважити, що пошук ідеальної моделі держави та судоустрою в античності був зумовлений не лише теоретичними міркуваннями, а й практичними потребами часу. Часті політичні конфлікти, суперечки між різними станами та загроза зловживання владою вимагали вироблення концепцій, здатних забезпечити рівновагу в суспільстві. Саме тому філософи прагнули поєднати морально-етичні вимоги з чіткими інституційними механізмами.

Ідеї Платона та Арістотеля продовжують привертати увагу дослідників, оскільки в них закладено універсальні принципи, що не втрачають своєї значущості й сьогодні. Адже Платон та Арістотель не лише аналізували структуру влади, а й визначали роль судів у забезпеченні справедливості та гармонії в суспільстві. У своїх працях ці мислителі одні з перших висловили системні міркування про принципи доброчесності, незалежності, неупередженості та відповідальності суддів, які позитивно вплинули на подальший розвиток правових інститутів у європейських державах.

У трактаті Платона «Держава» суд розглядався як важливий інститут ідеальної держави. Філософ слушно наголошував на тому, що справедливість є основою соціальної організації. У своїй пізнішій праці «Закони» він деталізував судову систему, пропонуючи багаторівневий підхід, який забезпечує незалежність суддів та можливість апеляційного перегляду. Так, вже в античній думці простежувалися ключові риси сучасного принципу незалежності: неупередженість, професіоналізм та контроль над судовими помилками.

Учень Платона, Арістотель, у трактаті «Політика» розвинув ці ідеї, підкреслюючи взаємозв'язок між формою державного устрою та функціонуванням судової влади. Він визначав суд як одну з трьох обов'язкових складових правильної держави поряд із законодавчою та виконавчою владою. Арістотель слушно наголошував, що залежність суду від політичних чинників або натовпу може призвести до порушення законності та деформації державного устрою, що робить проблему незалежності суддів особливо актуальною.

Отож античні мислителі не лише заклали фундамент для розуміння ролі суду, а й окреслили вимоги до суддів як носіїв судової влади, що діють у межах закону та підлягають суспільному контролю. Розуміння цих підвалин дозволяє простежити логіку розвитку сучасного принципу незалежності суддів та оцінити його значення для функціонування правової держави. Звернення до античної спадщини дозволяє зрозуміти витоки цього принципу та простежити, як ідеї про суддівську незалежність поступово еволюціонували від морального ідеалу до інституційної норми.

Мета цієї статті полягає в історико-правовій характеристиці концепцій Платона та Арістотеля щодо суддівської незалежності, аналізі їхніх пропозицій щодо структури судової влади та ролі суддів у забезпеченні справедливості, а також у висвітленні того, як античні ідеї вплинули на формування сучасних принципів судочинства.

Для досягнення цієї мети доцільно звернутися безпосередньо до античних джерел, ознайомившись із працями Платона та Арістотеля. Аналіз їхніх трактатів дозволяє зрозуміти основні уявлення про ідеальну організацію судової влади, роль

суддів у забезпеченні справедливості та перші концепції, що стали фундаментом принципу незалежності суддів.

Як відомо, мислителі античної Греції і античного Риму відіграли визначну роль в історії формування і розвитку всієї духовної культури людства. Величезним є їхній вклад у скарбницю політичної та правової думки. Вони започаткували теоретичний підхід до проблем держави, права, політики, інших державно-правових явищ, формування юриспруденції [1, с. 17].

Платон та Арістотель – видатні філософи античності, які розмірковували не лише про сенс буття та місце людини у всесвіті, а й про державу, її мету, функції та організацію суспільного життя. Їхні праці становлять справжні «перлини» політичної думки античності, адже в них поєднуються глибокі філософські міркування з практичними рекомендаціями щодо управління державою та забезпечення справедливості.

Вивчення їхніх праць дозволяє простежити, як формувалися перші концепції незалежності суддів, критерії їх доброчесності, механізми контролю за судовими рішеннями та багаторівнева система судів. Погляди цих мислителів становлять основу розуміння того, як античні ідеї вплинули на подальший розвиток європейської правової думки та формування концепції верховенства закону.

Для повного розуміння античних уявлень про судоустрій варто розглянути окремо концепції Платона та Арістотеля, зокрема їхні погляди на призначення суддів, організацію судових інстанцій та забезпечення об'єктивності правосуддя. Ознайомлення з концепцією Платона необхідно розпочати з аналізу трактату «Держава» (360–370-ті роки до н. е.) – однієї з найвідоміших праць, де він окреслив основні принципи організації ідеальної держави та визначив роль суду як інструменту забезпечення справедливості.

Слово «справедливість» є одним із найважливіших термінів у цій книзі. В «Державі» Платон встановив повну систему справедливості, вказав напрям прагнення до справедливості в той час і намалював план для справедливої країни в соціальній політиці [7, с. 416].

Ідеальна держава має чотири властивості: розсудливість, мужність, мудрість і справедливість [11, с. 137]. Платон наголошував, що держава постає не випадково, а як природна потреба людини у справедливому устрої та гармонії. На його думку, держава є необхідним інструментом реалізації ідеї справедливості. Її найвищим завданням стає не просто захист від зовнішніх загроз чи задоволення матеріальних потреб, а й виховання громадян у душі доброчесності та мудрості. Так, у Платона держава постає як своєрідний «організм», де кожна частина має своє призначення і де благо окремої людини нерозривно пов'язане з благом цілого. Хоча в даній праці філософ не деталізує систему судоустрою, зосереджуючись на морально-етичних засадах управління і поділі суспільства на стани, Платон підкреслював, що судову та керівну функції повинні виконувати ті, хто володіє знанням істинного добра й справедливості. До таких осіб, на його думку, належать виключно філософи.

У контексті розкриття теми важливо проаналізувати одну з останніх праць Платона під назвою «Закони», написаної в 354 році до н. е., де Платон деталізував структуру судової системи, пропонував багаторівневу організацію судів та механізми контролю за діяльністю суддів, що дозволяє глибше зрозуміти його підхід до забезпечення незалежності та об'єктивності правосуддя. Для Платона найвищою метою держави було досягнення справедливості, яка постає як гармонія між окремими частинами суспільного організму. Він наголошував, що справедливість можлива лише тоді, коли кожен займає своє належне місце і виконує притаманні йому

функції. У цьому контексті правосуддя стає ключовим інструментом реалізації справедливості, адже воно забезпечує рівність перед законом та об'єктивний розгляд суперечок. Лише неупереджене та вільне від зовнішнього впливу судочинство здатне втілити ту ідею рівноваги та порядку, яку Платон вважав основою доброго державного устрою.

Платон наголошував, що «усяка держава перестає бути державою, якщо суди в ній не розбудовані належним чином» [7, с. 297]. Він пропонує конкретні механізми багаторівневої судової системи, відбору суддів та контролю за дотриманням законності, що демонструє його прагнення забезпечити справедливість і порядок у суспільстві. Його концепції, попри свій давній характер, мають універсальний зміст. У них закладено думку про те, що держава може існувати лише за умови справедливого судочинства, яке стоїть вище за приватні інтереси й тимчасові політичні впливи. Такий підхід визначив напрям подальшого розвитку правової думки, відбившись у численних теоріях наступних епох.

Такі автори, як Ганна Арендт, Вернер Єгер і Франсуа Шатле нагадують, що засудження Сократа афінськими громадянами справило величезний вплив на Платона. Той факт, що його вчителю не вдалося переконати суддів у власній невинності й уникнути призначеного покарання, змусив учня засумніватися у справедливості [7, с. 17].

Піддаючи критиці розповсюджену в Стародавній Греції традицію народного суду, Платон зазначав, що «при чисельних суддях важко здійснювати правосуддя, так само як при небагатьох, якщо вони погані» [7, с. 302]. Привертає увагу розроблена ним чотириланкова модель, на першому рівні якої спори розглядають суди сусідів, де сторони звертаються до тих, хто найкраще обізнаний у конкретній справі, зокрема до сусідів та знайомих, які виступають у ролі посередників. Цей рівень покликаний вирішувати локальні конфлікти без втручання державних інституцій.

Якщо сторони залишаються незадоволені рішенням першої інстанції, вони можуть подати справу до суду населеного пункту, де судді обираються серед усіх громадян цього населеного пункту шляхом жеребкування. Платон наполягав на тому, що той, «хто не використовує можливості відправлення правосуддя, той вважається таким, що не має відношення до держави» [7, с. 250], підкреслюючи таким чином, що участь у судочинстві є громадянським обов'язком. І хто не бере участі у здійсненні правосуддя, той не повною мірою належить до держави.

Наступним рівнем є загальний суд, який складається з посадових осіб усіх рангів, обраних за заслуги в державній службі. Тут слухачами можуть бути всі охочі, що забезпечує прозорість процесу та суспільний контроль.

Для вирішення найважливіших справ, зокрема тих, що стосуються державних злочинів, Платон передбачав окрему інстанцію: три вищі посадові особи проводять судову процедуру та обговорюють рішення, а остаточне рішення приймає народ. Якщо між посадовцями не досягається згоди, призначення суддів здійснює спеціальна рада – Вартові законів. Така структура спрямована на гарантування об'єктивності та справедливості, обмеження впливу випадкових обставин і забезпечення належного виконання судових функцій.

Ставлячи суддів на рівень з правителями, Платон висував до них аналогічні вимоги: вони повинні бути морально стійкими, непідкупними, компетентними та здатними діяти виключно в інтересах держави й суспільства, а не задля особистої вигоди. Піднесення суддів до правителів філософ пояснював наступним чином: «суддя, який не є правителем, тим не менш стає ним – при тому не останнім – в той день, коли своїм вироком закінчує судову справу» [7, с. 321]. Суддя, на його думку,

повинен володіти глибокими знаннями про закони та моральні принципи, розвивати власну добродішність і сприяти вдосконаленню державних інститутів, забезпечуючи в такий спосіб справедливе й об'єктивне правосуддя. В книзі XII філософ розкриває суть вимог до особистості судді. Хороший суддя, на думку Платона, повинен «поглинути в себе» науку про закони та традиції, удосконалити і себе, і свою державу та діяти справедливо. Суддя не може керуватися особистими інтересами і повинен відповідати перед суспільством за свої рішення. Філософ наголошував, що «суддя повинен бути слугою закону, а не особистих інтересів чи пристрастей» [7, с. 321]. Суддею повинна бути людина похилого віку, яка «прожила життя чесно, маючи повагу до законів і не прагнучи наживи» [7, с. 323]. Платон наголошував, що справедливий суддя має бути не просто знавцем законів, а носієм мудрості, здатним піднятися над приватними інтересами. В його баченні саме філософське пізнання істини робило суддю незалежним від пристрастей і тиску натовпу.

Вихідною точкою справедливості за Платоном є не соціальні відносини, а особиста справедливість. Тобто переконання у справедливому спершу виникає в індивіді завдяки гармонійному балансу трьох сил, а вже потім переноситься на соціальну сферу, в якій він перебуває...Свобода і справедливість виникають у внутрішньому світі кожного та відображаються на соціальному рівні... Платонівська гіпотеза полягає в тому, що від моменту, коли кожен громадянин буде освічений і виконуватиме свою здатність або фах, буде встановлено його ідилічне правління, тобто аристократичну республіку (*politeia*), засновану на заслугах, знанні та мудрості [7, с. 20].

Платон виходив із того, що громадяни поліса повинні бути розподілені на стани відповідно до їхнього природного призначення та вродженого хисту, що забезпечує гармонію в державі. Одним із станів передбачалася магістратура, до компетенції якої філософ відносив функцію управління державою, зокрема й судову функцію. Представники цього стану це люди, чие життя не було поглинуте пошуком багатства, як у торговців, чи прагненням стати героями, як у воїнів, а які присвятили себе навчанню. Їхня функція – керувати та забезпечувати справедливість і через якість створюваних законів, і через контроль над іншими класами, щоб люди були здатні виконувати свої функції. Чеснота магістратів – мудрість [7, с. 23].

Цікавим є те, що Платон не лише формулював високі ідеали справедливості, а й намагався запропонувати практичні засоби їх забезпечення. Зокрема, в його проєкті державного устрою передбачався механізм персональної відповідальності суддів за ухвалені ними рішення. Якщо суддя постановляв вирок, що суперечив закону або виявлявся упередженим, на нього накладалося покарання, адже таке рішення розглядалося не просто як помилка, а як свідоме порушення справедливості. Цей механізм мав наступний вигляд: будь-яка особа, присутня на судовому засіданні як слухач, мала право подати скаргу на суддю у випадку порушення ним правил правосуддя. Якщо ж встановлювався факт умисного порушення, суддя підлягав покаранню. Філософ зазначав: «Якщо суддя виносить рішення всупереч закону, він повинен понести покарання, як і будь-хто, хто порушує закон» [7, с. 25]. Подібний підхід мав на меті не лише захистити громадян від свавілля окремих осіб, а й підкреслити особливу вагу суддівської діяльності, яка повинна бути максимально чесною, об'єктивною та незалежною від будь-яких зовнішніх впливів. Тобто у Платона вже простежується ідея, що право й закон не можуть бути підпорядковані сваволі. Суддя є служителем справедливості, а не її власним тлумачем.

Так, можна зробити висновок про усвідомлення Платоном того факту, що справедливість у судовому процесі не може ґрунтуватися виключно на чесності чи

моральних рисах окремого судді. Для досягнення об'єктивності необхідно надати судовій владі автономність і вберегти її від стороннього впливу. Саме тому він пропонував здійснювати добір суддів серед найавторитетніших та найбільш гідних громадян. Передбачена можливість оскарження й перегляду рішень в інших судових інстанціях фактично наближає його концепцію до ідеї апеляційного провадження, що покликане мінімізувати ризик помилкових вироків. Водночас запровадження персональної відповідальності за умисні порушення норм судочинства мало дисциплінувати суддів і гарантувати належне виконання ними покладених функцій. Не менш показовим є й ототожнення суддів із правителями, адже це свідчить про зародження думки щодо необхідності формування судової системи як окремого й незалежного інституту держави.

Якщо Платон окреслював радше ідеалізовану модель держави та судочинства, то його учень Арістотель звернувся до реальних форм політичного життя. У своїх працях він, продовжуючи традицію вчителя, більш прагматично і системно розглядав місце судової влади у структурі держави, її завдання та принципи організації.

Проте, на відміну від Платона, він мав глибоку схильність до індукції, спостереження та експериментування, наукових методів, які проходять через майже всі теми його досліджень... Арістотель не прагнув створити ідилічний поліс, описаний у «Політиці» Платона, а проводив аналіз політико-інституційної реальності різних народів свого часу, з якого робив висновки після ретельного порівняльного та дискурсивного процесу [7, с. 29].

Арістотель, розвиваючи ці погляди, водночас пропонував більш практичне бачення державності. Для нього держава – це природне завершення розвитку людських спільнот, які починаються з сім'ї та громади. Її метою є не лише забезпечення виживання чи спільного співіснування, а й досягнення «доброго життя» – етичного та політичного ідеалу, що дозволяє людині розкрити свою природу як політичної істоти. Держава, за Арістотелем, покликана сприяти формуванню морально зрілих громадян та створенню умов для їхньої самореалізації у спільноті.

У цьому сенсі Платон і Арістотель, попри розбіжності, поділяють думку: держава не є самодостатньою структурою влади, а існує заради людини та її розвитку. Вона має на меті не лише організацію суспільного порядку, а й утвердження певних цінностей – справедливості, добродітності та загального блага. Саме такий ідеал античні мислителі залишили у спадок подальшим поколінням, і він багато в чому визначив європейську традицію розуміння державності та права.

На переконання Арістотеля, найвищою метою будь-якої держави є забезпечення щастя її громадян. Філософ наголошував, що політична спільнота створюється не лише для виживання чи задоволення матеріальних потреб, а насамперед для гідного та добродітного життя. Держава, яка функціонує належно, повинна сприяти вихованню чеснот у своїх членів, адже лише добродітна людина може бути по-справжньому щасливою. Отож державний лад і закони, на думку Арістотеля, мають бути спрямовані не на примноження багатства чи утримання влади, а на досягнення загального блага й гармонійного розвитку кожного громадянина.

Як зазначив Тома Аквінський у «Коментарях до Арістотелевої «Політики», Арістотель з'ясував кінцеву мету утворення держави. І він говорить, що її мета – досягнення щасливого життя. А тому все, що чиниться у державі, підпорядковано цій меті... А щасливе життя полягає у тому, аби перш за все державні інституції добре управляли й діяли на засадах чеснотливості» [6, с. 239].

Арістотель вважав, що справедливість проявляється в правильному розподілі благ і функцій у суспільстві, тобто кожен член полісу повинен отримувати те, що

відповідає його заслугам і ролі, а влада має бути організована так, щоб підтримувати гармонійні відносини між класами [7, с. 30].

Здійснивши аналіз різних державних устроїв, Арістотель класифікував їх на «правильні» (монархія, аристократія, політія) й «неправильні» (тиранія, олігархія, демократія у спотвореному вигляді). Він наголошував: «тільки ті форми державного устрою, які спрямовують до загального щастя, є, виходячи із засад справедливості, правильними. Ті ж форми, де віддається перевага особистій користі правителів, – усі помилкові, бо відхиляються від правильних, ґрунтуючись на деспотичних засадах. А держава є об'єднанням вільних громадян» [2, с. 76].

З пункту 14 розділу VI книги III трактату вбачається, що для досягнення мети держави, якою є щасливе життя її громадян, необхідна досконала діяльність всіх інституцій. Арістотель підкреслював, що незалежно від форми правління будь-яка держава не може існувати без трьох ключових елементів: «перший – законодавчий орган у державних справах, другий – державні інституції (тобто які інституції мають бути взагалі, які з них головні, який спосіб їхнього утворення), третій – судовий» [2, с. 120].

Усі елементи мають бути зважені та перебувати в гармонії один з одним. Філософ наводить такий приклад: «коли ніс відхиляється від своєї найгарнішої форми, тобто гострої на вигляд, і стає кирпатим, не втрачаючи привабливості, – то він приємний з вигляду; та коли ніс дуже спотвориться і співвідношення між окремими частинами обличчя порушиться, то зовсім зникне всяка співмірність, і ніс зробиться або занадто великим, або занадто малим... цей закон правильної співвідносності має зберігатися і в усіх формах державного устрою» [2, с. 148].

Уявлення Арістотеля про справедливість ґрунтується на ідеї віддавання кожній людині того, що їй належить. Він вважав, що закон має застосовуватися однаково до всіх громадян, а судді повинні бути неупередженими і керуватися розумом [8].

Для Арістотеля справедливість становила головну мету існування держави, адже саме вона забезпечує гармонійне співжиття людей у межах політичної спільноти. Він наголошував, що закон має панувати над усіма, а не служити інструментом окремих осіб чи груп, бо лише тоді можливо досягти «доброго життя» як вищого призначення людини. В цьому контексті об'єктивне та неупереджене правосуддя постає як невід'ємна умова реалізації справедливості. Для Арістотеля суддя не повинен діяти за власним свавіллям, а зобов'язаний бути «живим уособленням закону», який забезпечує рівність сторін і гарантує, що спільне благо завжди стоятиме вище за приватний інтерес. Тобто незалежність судді виявлялася у вмінні зберегти рівновагу між законом і справедливістю, між буквою й духом права. Суддя мав залишатися неупередженим посередником, що не схиляється ні на бік влади, ні на бік окремих груп.

Арістотель доводить, що в управлінні державою краще керуватися законом, ніж бажаннями (навіть) найкращого мужа [6, с. 297].

І Платона, і Арістотеля не влаштовувала модель суду, де беруть участь усі громадяни, проте робив це з інших міркувань. Він вважав, що коли народ безпосередньо виступає в ролі суддів, існує високий ризик упередженості та відсутності необхідної компетентності для прийняття зважених рішень. На його переконання, масовий суд перетворюється радше на інструмент емоційного впливу та тиску більшості, ніж на механізм забезпечення справедливості. Адже безпосередня участь народу в процесі судочинства може спричинити прагнення народу впливати на процес ухвалення рішень, унаслідок чого суд почне керуватися настроями натовпу, а не приписами закону. Це, своєю чергою, підсилює вплив суду та здатне трансформувати систему

державного управління в напрямі охлократії. Тому Арістотель відстоював ідею формування спеціальних судових органів, які мали б діяти професійно, керуючись законом і розумом, а не пристрастями натовпу.

Філософ надавав суддям особливого значення, адже вважав їх не просто виконавцями законів, а носіями справедливості, покликаними втілювати розум і мораль у конкретних рішеннях. Він підкреслював виняткову роль суддів у житті поліса, називаючи їх «душею держави». Адже саме через суд відбувається втілення справедливості, без якої неможливе існування гармонійного суспільства. Суддя, на думку мислителя, є тією силою, що оживляє закони та забезпечує єдність громадян.

Арістотель доводить, що судді – необхідна частина в державі. Він говорить, що скільки б не було частин громадян виникає необхідність мати в державі таку частину, котра вирішувала б позови й суперечки, що мають місце в суспільстві, й виносила судові ухвали. І доводить це так: як душа відноситься до тіла, так і суддя до держави. І достоту як душа, чи інтелект, досліджує або шукає рішення, судячи про ті чи інші винаходи, так і суддя чинить стосовно поточних справ, пов'язаних із метою, яку ставить держава, приймаючи те чи інше рішення. Але ж душа – необхідний складник живої істоти і людини, причому більшою мірою, ніж тіло. Отже, так само й суддя – необхідна частина в державі [6, с. 334].

На думку Арістотеля, відповіді на питання про те, хто саме виступає суддями, які справи належать до їхньої компетенції та яким чином вони призначаються, дають змогу визначити тип державного устрою. Судова система, за його переконанням, відображає сутність політичної організації країни, адже спосіб формування судів і характер їхньої діяльності безпосередньо вказують на принципи влади та управління у державі.

За Арістотелем є вісім видів судових інституцій: що відає звітністю з боку урядовців; притягує до відповідальності тих, хто привселюдно порушує закон, чинячи комусь кривду; тих, хто чинить шкоду державному устроєві...; що відає приватними угодами; що розслідує вбивства; що розв'язує суперечливі питання; що відає справами чужоземців і розглядає позови між ними і громадянами; що розглядає приватні справи [6, с. 419]. Тобто філософ пропонує своєрідну судову спеціалізацію з розгляду певних категорій справ.

Подібно до Платона, Арістотель розглядав суддів як носіїв державної влади. Хоча вони формально не належали до посадових осіб, проте мали авторитет і повноваження ухвалювати рішення у справах. Саме тому, на думку філософа, до суддів слід висувати такі ж вимоги, як і до політичних діячів. Продовжуючи свою думку філософ сформулював три обов'язкових вимоги, а саме: «1) прихильно ставитися до існуючого державного ладу; 2) володіти достатніми здібностями, аби виконувати обов'язки, яких вимагає служба; 3) бути чеснотливими і справедливими при кожній формі державного устрою, чого вона, відповідно до свого характеру, вимагає» [2, с. 147]. Він був переконаний, що обрання суддів може здійснюватися і через голосування, і за допомогою жеребкування, але порядок цього процесу має залежати від виду суду та специфіки розглядуваних справ. У розділі IV книги VII йдеться про те, що для того, щоб обирати гідних суддів, «громадяни повинні знати одне одного, якими якостями вони наділені; де ж цього не буває, там і з заміщенням посад, і з судочинством справи будуть кепські» [2, с. 188].

При цьому філософ вважав за доцільне забезпечувати суддів винагородою, адже це могло стати стимулом для їхньої наполегливої та сумлінної праці. На його думку, матеріальна підтримка сприяє не лише залученню гідних осіб до виконання судових обов'язків, а й утвердженню належного рівня відповідальності та відданості справи.

Арістотель каже, що корисно давати винагороду...аби присуди були переконливими і щоб вони працювали відданіше і заповзятіше [6, с. 557].

Отже, розглядаючи судочинство як ключовий інструмент підтримання справедливості в суспільстві, Арістотель відносив його до трьох базових складових належної держави поряд із законодавчою владою та системою державних інституцій. Водночас мислитель підкреслював необхідність злагодженої взаємодії всіх елементів задля досягнення спільної мети – добробуту громадян, наголошуючи, що жоден із них не може мати переваги над іншими.

Особливе значення Арістотель надавав забезпеченню неупередженості суддів під час розгляду справ, адже їхнє основне призначення – «підключитися про право». З цією метою він пропонував систему відбору суддів із числа найбільш достойних громадян. Філософ застерігав, що надмірна залежність суду від волі народу може спричинити популістські тенденції та перехід державного устрою до охлократії, а підпорядкованість політичній владі здатна призвести до олігархії чи тиранії. Тобто будь-яка зовнішня залежність суддів становить загрозу правопорядку та стабільному функціонуванню держави.

Отож обидва мислителі розглядали суд як ключовий елемент держави, покликаний забезпечувати справедливість і порядок. Це ще раз доводить, що уявлення про роль правосуддя у житті суспільства зародилися не як випадкова ідея, а як глибинна об'єктивна потреба людської цивілізації. Правосуддя постає не лише як інструмент вирішення конфліктів, а як основа довіри між людьми та фундаментальний чинник політичної стабільності. У працях обох філософів чітко простежується ідея, що суддя не може бути лише «механічним виконавцем» законів: його авторитет ґрунтується на внутрішній доброчесності та водночас на суспільному визнанні його ролі як арбітра.

Як слушно зазначив іранський філософ, доктор філософії Бібі Афібех Хамеді у своїй статті «The Concept of Justice in Greek Philosophy (Plato and Aristotle)» («Концепція справедливості в грецькій філософії (Платон та Арістотель)»), «грецьке уявлення про правосуддя було доброчинністю душі та дії». Для Платона та Арістотеля правосуддя означало доброту, а також готовність дотримуватися законів. Воно вказувало на відповідність прав і обов'язків. Правосуддя було ідеалом досконалості у людських взаєминах» [7]. Автор підкреслив, що для обох філософів справедливість була не лише моральною чеснотою, а й основою суспільного порядку, і лише неупереджений, об'єктивний та доброчесний суд здатен стати тим інструментом, який забезпечить реальне втілення цієї справедливості в життя держави. Платон розглядав справедливість як гармонійну структуру душі та суспільства. Арістотель зосереджувався на практичному застосуванні справедливості через закони та установи. Обидва філософи підкреслили важливість справедливості, але підійшли до неї з різних перспектив [10]. Саме в цій відмінності підходів і криється унікальність античної філософії: поєднання ідеального та практичного бачення суспільного життя, що згодом стало основою для розвитку західної правової традиції.

Отже, розглянувши погляди цих античних філософів, можна констатувати, що саме у Стародавній Греції вперше розпочалися системні роздуми про сутність держави, її мету, функції та складові елементи. Видатні філософи Платон та Арістотель приділили значну увагу не лише формам державного устрою, а й судовій системі, визнаючи вирішальну роль суду в житті будь-якої держави.

Аналіз поглядів Платона та Арістотеля дає змогу побачити, що ще в античності були закладені основи розуміння ролі судової влади як ключового елементу

державного устрою. Обидва мислителі розглядали справедливість як головну мету держави, а об'єктивне правосуддя – як необхідну умову її досягнення.

Платон запропонував ідеалізовану, проте доволі чітко розроблену модель судочинства, яка включала багаторівневу систему судів, відбір суддів із числа найгідніших громадян, механізми контролю та навіть персональну відповідальність суддів за ухвалені рішення. Він наголошував, що належно організований суд є запорукою існування самої держави, а судді, подібно до правителів, повинні мати високі моральні якості та керуватися знанням істинного добра.

Арістотель, своєю чергою, пропонував більш практичний і системний підхід. Він розглядав судову владу як одну з трьох основних складових держави поряд із законодавчою та виконавчою, підкреслюючи необхідність їхньої гармонійної взаємодії. Для нього суддя мав стати «живим уособленням закону», діяти неупереджено та професійно, уникаючи і впливу політичної влади, і залежності від мінливих настроїв народу.

Задовго до того, як Шарль Монтеск'є у XVIII ст. сформулював відому теорію поділу влади, Арістотель вже висловлював подібні ідеї у своїх працях. Серед науковців існують сумніви щодо того, чи належить першість у цьому питанні саме Арістотелю. Наприклад, український правознавчий науковець Є. М. Орач зазначав: «Велику цікавість викликає його вчення про три елементи державної влади... Деякі автори вбачали в цьому випередження доктрини про поділ влади. Необхідно, однак, відзначити, що Арістотель у цьому місці «Політики» обмежився лише вказівкою на існування трьох різних категорій органів у державі, не вимагаючи, щоб кожній категорії органів була властива одна якась функція» [11, с. 53].

Проте така інтерпретація видається дещо звуженою. Адже вже сама увага Арістотеля до виокремлення трьох основних елементів влади свідчить про зародкове усвідомлення необхідності їхнього розмежування. Хоча мислитель і не сформулював доктрини поділу влади в сучасному розумінні, його підхід заклав підґрунтя для подальшого розвитку цієї ідеї.

Він наголошував, що будь-яка держава не може існувати без трьох ключових елементів: законодавчого органу, системи державних інституцій та судової влади. Арістотель одним із перших у політичній думці виокремив ці три елементи державного управління. Законодавчому органу він відводив повноваження виключно щодо видання законів, для виконавчої влади пропонував власний перелік інституцій, розмежувавши їх за сферами діяльності, а суди класифікував за спеціалізацією залежно від категорій справ. Так, кожному елементу державного устрою мислитель надавав притаманну лише йому функцію, водночас наголошуючи на необхідності гармонії та узгодженості між ними. Арістотель застерігав, що відсутність гармонії між елементами влади та посилення лише одного з них неминуче призведе до зміни державного устрою. Дисбаланс у розподілі функцій руйнує стабільність політичної системи й зумовлює трансформацію форми правління.

По суті, це і є перші спроби осмислення принципу розподілу владних повноважень, спрямованого на запобігання концентрації сили в одних руках. На жаль, ця концепція Арістотеля не отримала належного розвитку в античності та була фактично забута на багато століть, аж поки не відродилася у працях мислителів Нового часу.

Отож Платон і Арістотель, хоч і по-різному підходили до організації судової системи, але обидва закладали ідеї, які стали підвалинами сучасного принципу незалежності суддів. Їхні концепції продемонстрували усвідомлення того, що справедливе судочинство можливе лише за умови високих вимог до добросовісності суддів, автономності судової влади та верховенства закону над будь-якими приватними інтересами.

Погляди Платона та Арістотеля на державу й судовий устрій становлять перший системний підхід до проблеми незалежності суддів у західній філософській традиції. Об'єктивність суддів та їх незалежність від стороннього впливу була, на думку обох філософів, необхідною умовою для досягнення справедливості, головною цінністю якої було забезпечення щастя громадян; лише об'єктивні й неупереджені судді могли гарантувати правомірне й добросесне здійснення правосуддя. Роздуми цих авторитетних античних мислителів про природу справедливості, взаємозв'язок між формою державного устрою й судовою системою стали фундаментом для подальшого розвитку європейської правової традиції та формування сучасних уявлень про верховенство закону, концепцій незалежного суду, багаторівневої судової системи та механізмів контролю за діяльністю суддів. Ці міркування Платона й Арістотеля стали інтелектуальною основою для подальшого розвитку доктрини судової незалежності, яка згодом трансформувалася в один із ключових конституційних принципів демократичних держав. Їхні ідеї про незалежність суддів, апеляційність рішень і пріоритет закону залишаються актуальними й сьогодні, адже формують основи сучасних правових систем. У сучасних реаліях ці напрацювання набувають нового значення, адже проблема незалежності суддів знову перебуває у центрі політичних і правових дискусій у світі, що підтверджує універсальність античної спадщини.

Список використаних джерел

1. Андрусак Т. Історія політичних та правових вчень. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 2001. С. 17.
2. Арістотель. Політика. Київ : Основи, 2000.
3. Орач Є. М. Історія політичних та правових вчень. Київ : Атіка, 2005.
4. Платон. Держава. Київ : Основи, 2000.
5. Plato's Laws [Pangle] : Plato : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive. *Internet Archive*. URL: <https://archive.org/details/platos-laws-pangle/page/421/mode/-2up>.
6. Тома Аквінський. Коментарі до Арістотелевої «Політики». Київ : Основи, 2003.
7. Bibi Afifeh Hamedi. The Concept of Justice In Greek Philosophy (Plato and Aristotle). *Mediterranean Journal of Social Sciences*. 2014. No. 5(27). P. 1163–1167. URL: https://www.researchgate.net/publication/295121979_The_Concept_of_Justice_In_Greek_Philosophy_Plato_and_Aristotle.
8. David L. Osborn. Aristotle's Conception of Justice. *Notre Dame Law Review*. Vol. 17. Iss. 2, Article 2. С. 129–142. URL: <https://scholarship.law.nd.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3-967&context=ndlr&utm>.
9. Flávio Pansieri, Rene Sampar. Law and Political Philosophy to Plato and Aristotle. *Revista de Teorias e Filosofias do Estado*. Jul/Dez. 2016. P. 17–38. URL: <https://www.indexlaw.org/index.php/revistateoriasfilosofias/article/view/1245>.
10. Idorenyin Esikot. A Critical Comparative Study of Plato and Aristotle's Notions of Justice. *Ibom Journal of History and International Studies*. Vol. 12 No. 2. June 2008. P. 100–113. URL: https://www.researchgate.net/publication/386552804_A_Critical_Comparative_Study_of_Plato_and_Aristotle%27s_Notions_of_Justice.
11. Yali Lu. An Analysis of Plato's Political Thought. *ICMETE*. 2019. URL: <https://www.atlantisspress.com/proceedings/icmete-19/125908440>.

References

1. Andrusiak, T. (2001). *Istoriia politychnykh ta pravovykh vchen'*. L'viv : Vydavnychyj tsentr LNU imeni Ivana Franka, 17.

2. Aristotel'. (2000). *Polityka*. Kyiv : Osnovy.
3. Orach, Ye. M. (2005). *Istoriia politychnykh ta pravovykh vchen'*. Kyiv : Atika.
4. Platon. (2000). *Derzhava*. Kyiv : Osnovy.
5. Plato's Laws [Pangle] : Plato : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive. *Internet Archive*. URL: <https://archive.org/details/platos-laws-pangle/page/421/mode/2up>.
6. Toma, Akvins'kyj. (2003). *Komentari do Aristotelevoi «Polityky»*. Kyiv : Osnovy.
7. Bibi Afifeh, Hamed. (2014). The Concept of Justice In Greek Philosophy (Plato and Aristotle). *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(27), 1163–1167. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/295121979_The_Concept_of_Justice_In_Greek_Philosophy_Plato_and_Aristotle.
8. David, L. Osborn. Aristotle's Conception of Justice. *Notre Dame Law Review*, 17, 2, Article 2, 129–142. Retrieved from <https://scholarship.law.nd.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3967-&context=ndlr&utm>.
9. Flávio, Pansieri, Rene, Sampar. (2016). Law and Political Philosophy to Plato and Aristotle. *Revista de Teorias e Filosofias do Estado*. Jul/Dez, 17–38. Retrieved from <https://www.indexlaw.org/index.php/revistateoriasfilosofias/articula/view/1245>.
10. Idorenyin, Esikot. (2008). A Critical Comparative Study of Plato and Aristotle's Notions of Justice. *Ibom Journal of History and International Studies*, 12, 2, 100–113. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/386552804_A_Critical_Comparative_Study_of_Plato_and_Aristotle%27s_Notions_of_Justice.
11. Yali, Lu. (2019). An Analysis of Plato's Political Thought. *ICMETE*. Retrieved from <https://www.atlantispress.com/proceedings/icmete-19/125908440>.

PLATO AND ARISTOTLE'S VIEWS ON THE INDEPENDENCE OF JUDGES: HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS

Elli Radchenko

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000*

e-mail: bamb rally@gmail.com

ORCID ID: 0009-0005-8088-3513

The article analyses Plato and Aristotle's views on the independence of judges. An analysis of Plato and Aristotle's views shows that the foundations for understanding the role of the judiciary as a key element of the state system were laid as far back as antiquity. Both thinkers considered justice to be the main goal of the state, and objective justice to be a necessary condition for achieving it.

It is noted that Plato proposed an idealised but clearly defined model of justice, which included a multi-level system of courts, the selection of judges from among the most worthy citizens, control mechanisms and even personal responsibility of judges for their decisions. He emphasised that a properly organised court is the guarantee of the very existence of the state, and judges, like rulers, must have high moral qualities and be guided by knowledge of true good.

It is emphasised that Aristotle proposed a more practical and systematic approach. He viewed the judiciary as one of the three fundamental components of the state, alongside the legislative and executive branches, emphasising the need for their harmonious interaction. For him, a judge had to become the 'living embodiment of the law,' acting impartially and professionally, avoiding both the influence of political power and dependence on the changing moods of the people.

It is shown that Plato and Aristotle, although they had different approaches to the organisation of the judicial system, both laid the foundations for the modern principle of judicial independence. Their concepts demonstrate an awareness that fair justice is only possible if there are high standards of integrity for judges, autonomy of the judiciary, and the supremacy of the law over any private interests.

Plato and Aristotle's views on the state and the judicial system constitute the first systematic approach to the problem of judicial independence in the Western philosophical tradition. The objectivity of judges and their independence from outside influence was, according to both philosophers, a necessary condition for achieving justice, the main value of which was to ensure the happiness of citizens; only objective and impartial judges could guarantee the lawful and honest administration of justice. The reflections of these authoritative ancient thinkers on the nature of justice and the relationship between the form of government and the judicial system became the foundation for the further development of the European legal tradition and the formation of modern ideas about the rule of law, the concepts of an independent court, a multi-level judicial system, and mechanisms for controlling the activities of judges. These reflections by Plato and Aristotle became the intellectual basis for the further development of the doctrine of judicial independence, which later transformed into one of the key constitutional principles of democratic states. Their ideas about the independence of judges, the appealability of decisions and the primacy of law remain relevant today, as they form the basis of modern legal systems. In today's reality, these developments are taking on new significance, as the issue of judicial independence is once again at the centre of political and legal discussions around the world, confirming the universality of the ancient heritage.

Keywords: judicial system, justice, independence of judges, ideal state, fairness, rule of law, separation of powers, judicial power.

*Стаття: надійшла до редакції 20.09.2025
прийнята до друку 21.10.2025*